

¹Дулаева Э.З. ²Сыздықова А. А. ³Мукажанова А.М.
^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
³Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан
E-mail: ¹elnara1981dulayeva@mail.ru, ²syzdykova@mail.ru,
³mukazhanova.aray@gmail.com

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ ҚАРҒЫС СӨЗДЕРДІҢ АУЫЗЕКІ ТІЛДЕГІ ЭКСПРЕССИВТІ-ЭМОЦИОНАЛДЫ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ БЕЙНЕЛІЛІГІ

Аңдатпа. Қарғыс – түркі мәдениетінің ежелгі және ерекше жанларының бірі. Ол - сөздің күдіретіне негізделген, яғни қарғысталған адамға тылсым күштердің көмегімен зиян келтіру сеніміне негізделеді. Қарғыс сөздер ортақ мәдени жадыға негізделгендіктен, ұлттардың дүниені қабылдауы мен өмір сүру тәсілін, олардың ойлауын, мінез-құлқын көрсетеді. Сондықтан бұл сөйлеу актілері әртүрлі қоғамдардың дәстүрлері мен адамгершілік құндылықтарына байланысты болады. Оларда тарихи, мифологиялық және діни шындыққа қатысты болғандықтан, мәдени элементтер мен әлеуметтік жадының тілдегі көрінісін зерттейтін мәдени лингвистиканың зерттеу пәндерінің қатарына жатады, сондықтан да олардың тіл білімінің қазіргі даму кезеңінде зерттелуі бұл зерттеудің жаңалығы болып табылады. Мақаланың негізгі мақсаты – қазақ және түрік тілдеріндегі қарғыс сөздер мен олардың ұқсастықтары мен ерекшеліктерін талдау. Сонымен қатар, оларды мағыналық сипатына қарай топтарға бөліп қарастыру және мәдени-тілдік ерекшеліктерін анықтау. Оны жүзеге асыру үшін тілдік фактілерді лингвомәдени талдау әдістері, сонымен қатар коммуникативті, салыстырмалы және семантикалық талдау элементтері қолданылды. Мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер қойылды: қазақ тіліндегі 66, түрік тіліндегі 63 қарғысты талдау, сөз тіркестерінің мақсаты мен мағынасына қарай жіктеу, қазақ және түрік қарғыстарын салыстыру, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау. Мақалада, материалда келтірілген нәтижелер авторларға қазақ және түрік тілдеріндегі қарғыстардың көпшілігінің ортақ түркі тамыры бар деген тұжырым жасауға мүмкіндік берді, бұл тілдер арасында тарихи байланыстардың бар екенін дәлелдейді. Бұл ретте авторлар қазақ тіліндегі қарғыс сөздері көбінесе астарлы сипатта, кең метафоралар мен салыстырулардан тұрады, ал түрік тіліндегі қарғыс формалары нақтырақ, көбінесе прагматикалық бағытта болады деген тұжырымға келеді.

Кілт сөздер: қарғыс сөздер, өлімге қатысты қарғыстар, ауру-дертке қатысты қарғыстар, түрік тіліндегі қарғыс сөздер, салыстырмалы талдау.

Кіріспе

Қазақ және түрік тілдері түркі тілдер тобына жататын, тарихи тамыры ортақ халықтардың тілдері болып табылады. Бұл тілдердегі қарғыс сөздер халықтың мәдениетін, дүниетанымын және қоғамдық құндылықтарын айқындайды. Қарғыс сөздер тек сөздік форма ғана емес, сонымен қатар этнолингвистикалық және психоллингвистикалық маңызға ие. Әр халықтың қарғыс айтудағы тәсілдері сол елдің мәдениетінің, әдет-ғұрыптарының және діни көзқарастарының әсерімен қалыптасады. Қазақ және түрік халықтарының мәдениеті мен тілдеріндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды зерттеу екі халықтың қарым-қатынасын, тарихи байланыстарын және дүниетанымдық ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Қарғыс – бұл дәрменсіз, азап шегіп жатқан немесе зұлымдыққа ұшыраған адамның өз жағдайынан жеңілдеу және тыныштану мақсатында айтатын, жаман ойлар мен тілектерді қамтитын, сөйлеуге өзіндік реңк беріп, ойды күшейтетін сөз тіркестері. Ол сондай-ақ, қоғамдардың санасындағы жалпы қорқыныштар, алаңдаушылықтар, қабылданбайтын құндылықтар, қайғы-қасіретті және олардың әлеуметтік көздері туралы ақпаратты қамтиды.

Қарғыс сөздердің шығу тарихы алғыс сөздер секілді көнеден келе жатқандығын тілдік деректерден байқалады. Мұның себебін адамның психологиялық қуану мен ренжу сияқты көңіл күйлері кезектесіп отыратындықтан алғыс пен қарғыс, оң бата мен теріс бата да ситуацияға байланысты айтылып отырған.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Бұл зерттеудің негізгі нысаны ретінде қазақ және түрік тілдеріндегі қарғыс сөздер таңдалды. Зерттеу барысында екі тілдің фразеологиялық құрылымын, қарғыс сөздердің мағыналық ерекшеліктерін талдау мақсат етілді.

Зерттеу материалы ретінде қазақ тіліндегі І. К. Кеңесбаевтың Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі және Б. Бопайұлының Қазақтың алғыстары мен қарғыстары еңбектері пайдаланылды. Түрік тіліндегі деректерді зерттеу үшін Д. Кайаның *Folklorumuzda beddua söyleme geleneği ve Türk halk şiirinde beddualar* атты еңбегі негізге алынды.

Зерттеу әдістері ретінде қазақ және түрік тілдеріндегі қарғыс сөздердің семантикалық ерекшеліктерін анықтау үшін салыстырмалы-тарихи әдіс қолданылды. Сонымен қатар, сөздердің қолданыстағы мағынасын тереңірек зерттеу мақсатында семантикалық талдау және сипаттау әдістері пайдаланылды.

Талқылау

Қазақ және түрік тілдеріндегі қарғыстарды ауызекі сөйлеудің экспрессивті-эмоционалды құралы ретінде талқылау түркі тіл білімінде салыстырмалы түрде аз зерттелген тақырып болып қала береді. Бұл мәселенің жекелеген тұстары қазақ тіл білімінде зерттелген, мұнда қарғыс фольклордың бір бөлігі, эмоциялық экспрессия және дүниенің тілдік бейнесі ретінде қарастырылады. Айта кетсек, С.Бизақов қазақ мәдениетіндегі қарғыс сөздердің қалыптасу және қолданылу ерекшеліктерін талдаған, оның «Ортақ түркі мәдениетіндегі қарғыс мәнді қалып сөздердің лингво-мәдени сипаты» (tilalemi.kz) мақаласында аталған тақырып көрініс табады, С.Негимов, А. Сейдімбек, Т.Қазыхан және Қ. Қобыланова да бұл құбылысқа назар аударып, қарғысты мәдени бірегейлік пен эмоционалды өзін-өзі көрсетудің элементі ретінде қарастырады.

Түрік тіл білімінде де қарғыс тақырыбына назар аударғанымен, ол негізінен сөйлеу дәстүрлері мен мәдени көзқарастарды талдау аясында ғана зерттелді. Л.Сами Акалын (L. Sami Akalın) қарғысты адамның ішкі күйінің көрінісі деп есептеп, оларды *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar* кітабында егжей-тегжейлі сипаттайды. Сонымен қатар, Е.Кемал Тойгар (E. Kemal Toygar), Ерол Кая (Erol Kaya) жүргізген түрік фольклоры мен паремиологиясы саласындағы зерттеулерінде халықтық наным-сенім мен мәдени дәстүр аясында қарғыс сөз тақырыбын қозғаған. Алайда, бұл еңбектердің көпшілігі қарғыстардың семантикасына, мәдени контекстіне және диалектілік ерекшеліктеріне назар аударады. Қарғыс сөздердің бейнелілігі ауызекі сөйлеудегі экспрессивті эмоционалды құрал ретінде, салыстырмалы түрде жеке зерттеу нысаны ретінде қарастырылмаған. Демек бұл, қазақ және түрік тілдеріндегі қарғыс сөздерінің салыстырмалы бейнелілігіне әлі де толық талдау жасалмағандығын білдіреді.

Қарғыс сөздер өз бастауын ертедегі түркі жазба ескерткіштерінен бастауалатындығын байқаймыз. М. Қашқаридің Диуани лұғат ат-түрк сөздігінде «қарғыс» мағынасында «қарғығ» - қарғыс, лағынет сөзі кездеседі. Тәңірі қарғағына ілінме - Тәңір қарғысына ұшырама. Хан аны қырғады - Хан оған кейіді, одан көңілі қалды (Қашқари, 1997: 131).

Энциклопедиялық сөздікте қарғысқа мынадай анықтама берілген: Алғысқа қарама-қарсы ұғым қарғыс деп аталады. Демек қарғыс - зәбір-жапа шегіп, адамның жәбірлеушісіне ашынып айтқан зілді, кейіс сөзі, лағынеті. Қарғыс - парапсихологияда тіршілік иесінің жәбірлеушіге қарсы кері әсерлі қуат күші (Энциклопедия 3-том, 2012: 633). Бұл анықтамалардан көрінетіні, алғыс пен қарғыс адамның ерекше эмоциялық жағдайларымен байланысты. Ғалым С.Бизақовтың пайымдауынша, екеуі де көңіл-күйді білдіретін сөздерге жатады. Алғыс жағымды эмоцияларды, қуаныш пен ризашылықты білдірсе, қарғыс, керісінше, реніш, жек көру және дәрменсіздік сияқты теріс эмоциялардың көрінісі болып табылады (Бизақов, 2007).

Қарғыс көп жағдайда ру аралық дау-жанжалда біреуге кегі кеткенде, тәртіп бұзып, ел атына кір келтірген, ұрлық жасап, кісі өлтірген адамдарға қаратыла айтылады. Сонымен қатар, ата-ананы бала ренжіткенде немесе қолы тигенде, ата-ана тарапынан балаға айтылады. Қарғысты жалпы адамдарға, еркектерге, әйелдерге, балаларға, малға, жансыз заттарға (дүние-мүлікке) айтылатын қарғыстар деп жіктеуге болатындай. Мәселен, жалпы адамдарға айтылатын – *Қарғыс атсын!, Екі дүниенің қызығын көрме!, Жаназан шықпасын!, Жегенің желкеңнен шықсын!, Әруақ атсын!, Тұқымың құрысын!, Құдайдан жеткір!, Албасты бассын!, Қан жұтқыр!, Атауыңды іш!, Басың көбеймесін!, Жолыңа жуа бітсін!, Көріңде өкіргір!, Көрге енгір!, Жер тартқыр!, Мал көрме, елге ере алмай жұртта қал!, Көлік көрме, жаяу қал!, Ернің аққа тимесін!, Ботасы өлген іңгендей боздағыр!, Малың өзіңе бұйырмағыр!, Кісі малын бағып қалғыр!* сынды т.б. қарғысты тіркестер көптеп саналады (Энциклопедия 3-том, 2012).

Х. Досмұхамедұлы қарғыс сөзін: Қарғыс біреуге жамандық тілеу, қастандық жасау мақсатында айтылады. Қарғыс көбіне ашық кейде астарлап мағына да айтылуы мүмкін. Қарғыстың мазмұны батаға қарама-қарсы. Бірі – жақсылық, екіншісі – жамандық тілейді. Сонда қарғыс қандай адамға айтылады? Қарғысты дұшпанына, әкесі – көңілі әбден қалған ұлы мен қызына, молла – діннен безгендерге, рубасы – жаугершілік кезінде елін сатқандарға және т.б. деп түсіндіреді (Досмұхамедұлы, 1991: 21).

Этнограф ғалым С. Кенжеахметұлы қазақ қарғыстарына мынадай түсінік береді: Қарғыс (ғұрып). Зорлық-зомбылық жасаса оны қарғау әдеті бар. Ол адамға да, малға да, дүние-мүлікке де айтыла береді. *Жер жастанғыр, Өлім келгір, Қарасан келгір, Өртенгір* деген сияқты қарғыс түрлері де көп. «Ашынған» тәңірісін қарғайды дегендей, қарғыс, ашу, ыза, кек үстінде айтылады (Кенжеахметұлы, 2005: 10).

Сондай-ақ, С. Кенжеахметұлы теріс бата ұғымына мынадай түсініктеме келтіреді: Теріс бата. Бұл бата аталғаны болмаса, қарғыстың қатты, жазаның өте ауыр түрі. Құнанбай қос қолын созып, алақанын сырт қаратып тұр... Бұл теріс батаның, қарғыс батаның белгісі». Мұндай бата сенімді ақтамаған өзіне қолы, тілі тиген баласына әкенің қолын теріс жайып берген қарғыс батасы. Батаның бұл түрі ел ішінде өте сирек қолданылған және ол атадан балаға ұмытылмайтын таңба болып қалған. Атаның теріс батасын алғандарға халық та жек көрген (Кенжеахметұлы, 2005: 9).

Türk Dil Kurumu сөздігінде «beddua» сөзіне мынадай түсінік келтіріледі: Bir kimsenin kötü bir duruma düşmesini dilemek için söylenen söz; ilenç, kargış. (Біреудің жаман жағдайға түсуін тілеу үшін айтылған сөз, қарғыс) (<https://sozluk.gov.tr/>: 20.10.2024).

Қазіргі түркі тілдерінің ішінен якут тілінде «қарғыс» сөзіне сәйкес «харгыс» сөзі кедергі, бөгет болу, қиындық туғызу сияқты мағыналар орнына қолданылады. Бұл да кейін пайда болған туынды мағына деуге болады. Өйткені, ұрысушы адамдар ызаланып, бір-біріне қастандықпен кедергі, бөгет болуы да мүмкін нәрсе. Осыларды салыстыра қарасақ, «тұңғыш» мағына «ашу, ыза, одан туындаған «ұрысу» болып, мағына ауысуының тоқталған шегі «жаза болса керек» деген ойды сөз тарихын зерттеуші Ә. Нұрмағамбетов тұжырымдайды (Нұрмағамбетов, 1994: 166).

Қарғыс мәнді сөз тіркестері айтылу мақсатына, мағынасына қарай әртүрлі болып бөлінуі мүмкін. Ғалым Ә. Болғанбаев қарғыс мәнді сөз тіркестерін мынандай мағыналы топтарға бөліп қарастырған:

1. Малға айтылатын қарғыстар: Арам өлгір, арам қатқыр!
  2. Адамға айтылатын қарғыстар: Желкең үзілгір, қырғын келгір, табандап қалғыр, шаңырағың ортасына түскір! Тұқымың өшкір!
  3. Балаға айтылатын қарғыстар: Ойының осылғыр!
  4. Затқа, тамаққа айтылатын қарғыстар: Өрт алғыр! Ит жегір! Иесіз қалғыр!
- (Болғанбаев, 1988: 117-121).

Қарғыстың негізгі мақсаты - адамға жамандық тілеу. Зерттеушілер сонымен қатар қарғыстың адамнан басқа малға айтылатын зілсіз қарғыс, өтірік қарғау, ант-су ішіп қарғану сияқты түрлерін айтады.

Зерттеу барысында адамға айтылатын қарғыс мәнді сөздерді семантикалық тұрғыдан мынадай топтарға бөліп қарастырдық:

1. Өлімге қатысты;
2. Адамның дене мүшесі мен ауру дертке қатысты;
3. Тегіне, отбасына, туыстарына қатысты;
4. Байлық, мал-мүлікке қатысты;
5. Апат, бәле, қайғы-қасіретке қатысты айтылатын қарғыс сөздер.

Өлімге қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Кесте 1. – Өлімге қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Қазақша	Түрікше
Өлім келгір!	Gebersin (zıbarsın).
Жаның шыққыр!	Canın çıksın.
Тәңір алғыр!	Allah senin canını alsın.
Желкең қиылғыр!	Helvanı yeriz inşallah.
Жәйрап қал!	Kefenin biçilsin.
Қара сорпаңды ұрттатқыр!	Kara topraklara giresin.
Кебініңді жалма!	Soykan kalksın (verilsin).
Құрып қалғыр!	Adın başkasına konula.
Адыра қалғыр!	Kara haberlerin gelsin.
Атың құрғыр!	Gençliğine (dünyaya) doymayasın.
Жермен-жексен болғыр!	Gelinliğini kefenin olsun (üstüne atılsın).
Қыршыныңнан қиылғыр!	Bıyığın terlemesin (tellenmesin).
Қаршадай солғыр!	Dağ iken devrilesin, yiğit ölesin.
Серпілген қанатың қырқылсын!	Ölüm atlı olsun (gelsin), sen yaya kalasın.
Жас жаның қиылсын!	Allah tez vakitte (saatte) canını alsın.
Көмусіз қалғыр!	Kefenin tez biçilsin.
Топырақ бұйырмай кетсін!	Kefen nasip olmasın.
Кебін бұйырмай кетсін!	Bağırsağın kuşlara yem olsun.
Өлігің далада қалсын!	Kurtlara kuşlara (ite köpeğe) yem olasın.
Жемтігінді ит жесін!	
Басыңды ит жегір!	

1-кестеден көріп отырғанымыздай, қазақ тілінде өлімнің тікелей көрінісін көрсететін *Жаның шықсын!* қарғыс мәнді сөзі түрікшеде *Canın çıksın!* (Karakuş, 2023: 175), қазақшада *Тәңір алғыр!* деп кездесе, түрікшеде осы қарғыс сөздің *Allah senin canını alsın!* (*Алла сенің жаныңды алсын!*) (Karakuş, 2023: 175) деген балама түрі кездеседі. *Өлім келгір* қарғысына

түрік тілінде *Gebersin (zıbarsın)!* (Karakuş, 2023: 175) сөзі мағыналас келеді. Сондай-ақ, қазақ тілінде *Желкең қиылғыр!, Жайрап қалғыр!*, т.с. қарғыс мәнді сөздер де кездеседі. Түрік тіліндегі қарғыстарында өлу әрекеті жәбірленушінің ашуын білдіретін *geber-, zıbar-* сияқты сөздермен айтылады. Түрік тілінде – исламдық сенімнің ықпалында – Алла – адамның жанын алатын болмыс; ал қазақ тілінде Тәңір деп айтылған. Сонымен қатар, қазақ тілінде Құдай, Алла сөздерімен де кездесе береді.

Қарғыста өлімге байланысты жеке оқиғалар, іс-әрекеттер, заттар – жаназа, жерлеу, бейіт сияқты сөздер айтылуы мүмкін. Мәселен, *Қара сорпаңды ұрттатқыр!* (Кеңесбаев, 2007: 181). Қара сорпа тіркесі көшпелі түркілердің жерлеу рәсімімен байланысты айтылған қарғыс. Ежелде көшпелі түркілер жаназа болатын үйде құрбандыққа мал сойып, сол малдың етінен сорпа дайындап, көңіл айтып келген адамдарға тарататын ырым болған. Бұл қарғыс сөзге түрік тілінде мағыналас *Helvani yeriz inşallah! (Халуаңды жерміз, Алла қаласа!)* (Қауа, 1997: 17) тіркесі кездеседі. Бұл жерде түрік халқының ескі ырымдарында қайтыс болған адамның үйінде халуа қуырылады, яғни, екі тілде де ырымға қатысты, әрі тамаққа қатысты болып кездесіп отыр.

Қазақ тілінде *Кебініңді жалма!* (Karakuş, 2023: 87) деген тіркеске түрік тілінде мағыналас келетін *Kefenin biçilsin! (Кебінің пішілсін!)* (Қауа, 1997: 18) қарғыс сөзі кездеседі. Түрікше қарғыстарда *kara haberleri gel-, kara toprağa gir-* сияқты тіркестер қолданылады, қазақ тілінде, *Адыра қалғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 27), *Құрып қалғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 202), *Жермен жексен болғыр!* (Қауа, 2001: 96) сияқты тіркестерді кездестіре аламыз.

Адамның өзінің жоқ болуын тілеумен қатар, атының да жоғалуын тілейтін қарғыс сөздер де кездеседі. Қазақ тілінде *Атың құрысын! Атың өшкір!* (Кеңесбаев, 2007: 37) деп кездесе, түрік тілінде *Adın başkasına konula! (Атың басқасына қойылсын!)* (Қауа, 2001: 28) деп айтылады.

Түрік қарғыстарында «жастай қайтыс болу» дегенді білдіретін *gençliğine doyama-, büyü terleme-, dağ iken devril-* деген тіркестер қолданылса, қазақ тілінде *Қыршыныңнан қиылғыр!, Қаршадай солғыр!, Серпілген қанатың қырқылсын!, Жас жаның қиылсын!* деген қарғыс сөздер кездеседі. Сондай-ақ, түрік тілінде кездесетін *Ölüm athi olsun (gelsin), sen yaya kalasın!, Allah tez vakitte (saatte) canını alsın! (Алла жақын арада жаныңды алсын!), Kefenin tez biçilsin! (Кебінің тез арада пішілсін!)* (Karakuş, 2023) сияқты қарғыстарда кебіннің тез пішілуі, өлімнің ат үстінде келуі сияқты өрнектер де адамның тезірек өлім құшуына қатысты қарғыс сөздер екенін білдіреді.

Gelinliğin kefenin olsun (üstüne atılsın)! (Қалыңдық көйлегің кебінің болсын!) (Karakuş, 2023) деген түрік қарғысында жастай қайтыс болған қыздардың табытына той көйлегімен жабу дәстүрімен байланысты айтылуы, мәдени құбылыс ретінде ерекше назар аудартады.

Кестеден кебінсіз, табытсыз қайтыс болу ұғымының түрік тілінде де, қазақ тілінде де қарғыс сөздерінде көрініс тапқаны және екі мәдениетте де жерлеу рәсімдеріне сәйкес кебін киіп, жерлеуге құндылық берілгені көрсетілген.

Қазақ тілінде *Кебін бұйырмай кетсін!* (Бопайұлы, 2003: 92) қарғыс сөзінің түрік тіліндегі баламасы *Kefen nasip olmasın! (Кебін нәсіп болмасын, бұйырмасын!)* (Қауа, 1997: 18) деп кездеседі. *Көмусіз қалғыр!, Топырақ бұйырмай кетсін!* (Бопайұлы, 2003: 89) қарғыстары да жоғары айтылғанда мәдениетіміз бен наным-сенімімізде жерлеу рәсімдерінің маңыздылығын көрсетеді.

Түрік және қазақ тіліндегі қарғыстарда қайтыс болған адамның малға жем болуы, елсіз және жабайы жерлерде қайтыс болуына қатысты қарғыс сөздер кездеседі. Қазақ тілінде *Жемтігіңді ит жесін!* (Бопайұлы, 2003: 88), *Басыңды ит жегір!* (Бопайұлы, 2003: 91) деп кездесе, түрік тілінде *Bağırşağın kuşlara yem olsun! (Ішектерің құстарға жем болсын!), (Karakuş, 2023) Kurtlara kuşlara (ite köpeğe) yem olasın! (Қасқыр мен құсқа (итке) жем болсын!)* (Қауа, 1997: 17) деп кездеседі.

Адамның дене мүшесі мен ауру-дертке қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Кесте 2. – Адамның дене мүшесі мен ауру дертке қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Қазақша	Түрікше
Көк түйнек болғыр!	Bedenine kurt düşe.
Алапеске ұшырағыр!	Damarların çekilsin kanın kurusun.
Қара талақ келгір!	Etlerin dökülsün.
Қағынды келгір!	Bıçaklar altında kalasın.
Көк шешек келгір!	Şişip davul kesilesin.
Мешел болғыр!	Acıdan kıvrım kıvrım kıvrılasın.
Шешек шыққыр!	Dokuz yorgan parçalasın ölmesin.
Бетің тіліңгір!	İnleye inleye geberesin.
Жүзің күйгір!	Ağzın dilin kurusun (kitlensin).
Тілің кесілгір!	Çenen tutulsun (kırılın).
Тіліңе күйдіргі шыққыр!	Dilin kopsun (çürüsün, tutulsun).
Жағың қарысқыр!	Ciğerin ağzından gelsin (sökülsün).
Аузыңа құм құйылғыр!	Verem olasın.
Тамағыңа тас тығылғыр!	Böğrün delik deşik ola.
Бүйрегің шыққыр!	Ağzından burnundan kan gelsin.
Жұлының үзілсін!	Felç olsun.
Ішің жарылсын!	Elden ayaktan düşesin.
Ішегің үзілгір!	Kör kötürüm olasın.
Ақылыңнан адасқыр!	Yılanlar gibi sürünsün.
Қолың сыңғыр!	Allah gözünü kör etsin.
Көзің аққыр!	Gözün dizine aksın (kör olsun).
Жүгірмек!	Kulağına kurşun aksın (eriteler).

Ауру-дерт пен адамның дене мүшелеріне қатысты айтылатын қарғыстарды екі тілде де жиі кездестіруге болады. Кейбір қарғыс сөздер белгілі бір аурудың атымен қарғанудан тұрса, кейбірі адамның белгілі бір дене мүшесіне апаттың, зақымның келуін тілейтін қарғыс сөздер. Қазақ тілінде *Көк түйнек болғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 150), *Алапеске ұшырағыр!* (Кеңесбаев, 2007: 34), *Қара талақ келгір!* (Кеңесбаев, 2007: 182), *Қағынды келгір!* (Кеңесбаев, 2007: 168), *Көк шешек келгір!* (Бопайұлы, 2003: 83), *Мешел болғыр!* (Бопайұлы, 2003: 84), *Шешек шыққыр!* (Бопайұлы, 2003: 85), қарғыс сөздері, сондай-ақ, түрік тілінде кездесетін *Verem olasın!* (*Оба ауруына шалдыққыр!*) (Кауа, 2001: 260) тсс. қарғыстар адамға ауру тілеу, адамның физикалық тұрғыдан қатты қиналуын, ауыр дертке шалдығуын тілеу айтылатын қарғыс сөздерге жатады.

Сонымен қатар, адамның дене мүшелеріне қатысты айтылатын қарғыс сөздер де кездеседі. Бұндай қарғыс сөздер адамның белгілі бір дене мүшесіне (көз, аяқ, қол, тсс.) аурудың, не зақымның келуін тілеу мақсатымен айтылады. Жоғарыда кестеде көрсетілгендей, қазақ тілінде *Бетің тіліңгір!* (Кеңесбаев, 2007: 67), *Жүзің күйгір!* (Кеңесбаев, 2007: 119), *Тілің кесілгір!* (Кеңесбаев, 2007: 295), *Тіліңе күйдіргі шыққыр!* (Кеңесбаев, 2007: 296), *Жағың қарысқыр!* (Кеңесбаев, 2007: 98), *Аузыңа құм құйылғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 39), *Тамағыңа тас тығылғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 270), *Бүйрегің шыққыр!* (Кеңесбаев, 2007: 229), *Жұлының үзілсін!* (Кеңесбаев, 2007: 117), *Ішің жарылсын!*, *Ішегің үзілгір!* (Кеңесбаев, 2007: 323), *Ақылыңнан адасқыр!* (Кеңесбаев, 2007: 19), *Қолың сыңғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 229), *Көзің аққыр!* (Кеңесбаев, 2007: 146), *Жүгірмек!* сияқты адамның тәніне, денесіне зақым келу, апта келу ниетімен айтылатын қарғыс сөздер кездеседі.

Түрік тілінде *Bedenine kurt düşe!* (*Денеңе құрт түссін!*), *Damarların çekilsin kanın*

kurusun! (Тамырың тартылып қаның құрғасын!), Eterin dökülsün! (Емің түссін!), Bıçaklar altında kalasın! (Пышақтардың астында қал!), Şişip davul kesilesin! (Ісініп дабылдай бол!), Ağzın dilin kurusun! (Аузың мен тілің кеуіп қалсын!), Çenen tutulsun! (Жақ сүйегің байлансын!), Dilin kopsun! (Тілің жұлынып қалсын!), Ciğerin ağzından gelsin! (Бауырың аузыңнан шықсын!), Böğrüñ delik deşik ola! (Қақ төсі тесік болсын!), Ağzından burnundan kan gelsin! (Аузың мен мұрныңнан қан ақсын!), Felç olsun! (Сал болып қал!), Elden ayaktan düşesin! (Аяқ-қолың істен шықсын!), Kõr kötürü olasın! (Соқыр, мүгедек бол!), Yılanlar gibi sürünsün! (Жыланша сүйретіл), Allah gözünü kör etsin! (Алла көзіңді көр етсін!), Gözün dizine aksın! (Көзің тізеңе тамсын!), Kulağına kurşun aksın! (Құлағыңа оқ толсын!) (Karakuş, 2023) т.б. адамның дене мүшесіне қатысты айтылатын қарғыс сөздер кездеседі.

Бұл қарғыс сөздер — адамның денсаулығына, өміріне немесе дене мүшелеріне қатысты ауыр тілектерді қамтитын қарғыстар. Әдетте, бұл сөздер біреуге қатты ашуланған немесе қатты ренжіген кезде айтылады және қарғыс, бақытсыздық, ауру-сырқау шақыруға бағытталған. Түркі мәдениетінде, әсіресе қазақ және түрік тілдерінде, осындай қарғыс сөздер терең эмоционалды күйзелістен туындайды және жиі қайғы мен кек сезімін көрсетеді.

Тегіне, отбасына, туыстарына қатысты айталатын қарғыс сөздер

Кесте 3. – Тегіне, отбасына, туыстарына қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Қазақша	Түрікше
Қу бас қал!	Karalar bağlayasın.
Тұқымың құрғыр!	Anan baban bir kızıl tabutta gide.
Көктемегір!	Evlat acıları çekersin inşallah.
Қатын-бала шағаң шулап қалғыр!	Karısı ele kalsın.
Түндігің ашылмасын!	Soyuna kıran girsin.
Шашың кесілсін!	Kavim kardaş senden nefret etsin
Қара шашы жайылсын!	

Қазақ тіліндегі *Қу бас қал!* (Кеңесбаев, 2007: 194); *Тұқымың құрғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 287); *Көктемегір!* сияқты қарғыс сөздер ұрпағы болмасын деген ниетпен айтылған. К. Уразаева мұндай қарғыстардың рулық тұрмыс-тіршілік пен рулық дәстүрлерді сақтанған қазақтар үшін маңызын айтып, қазақтарға ең қайғылы нәрсе балалардың болмауы екендігін айтады. Сол себепті де қазақ халқы үшін *Көктемегір!*, *Тұқымың құрғыр!* сияқты қарғыс түрлері ең ауыр әрі қорқынышты қарғыс түрлері болып есептелген деп жазады (Уразаева, 2010).

Ұрпақ тақырыбы түріктерде де маңызды болып табылады. Ұрпаққа, балаға қатысты айтылатын қарғыс сөздер айту арқылы адамның ең жанды жеріне тигендей болады. Түрікшеде кездесетін *Soyuna kıran girsin!* (Karakuş, 2023) қарғыс сөзі ұрпағың түгелімен ауру болып, қайтыс болсын деген мағынаны білдіреді. Сонымен қатар, *Evlat acıları çekersin inşallah!* (Karakuş, 2023) қарғысы да ұрпағыңның қайғысын көргейсің, балаңнан айырылып, қайғы шегіп қиналғайсың деген мағынаны білдіреді.

Түрік тілінде *Karalar bağlayasın!* (Karakuş, 2023) қарғыс сөзі түріктердің жаназа рәсімдерінде қара киім киюімен байланысты айтылған, яғни, жақын адамың дүниеден өтіп, жоқтасын деген ниетте айтылатын қарғыс сөз. Сонымен қатар, *Anan baban bir kızıl tabutta gide!* (Әке-шешең бір қызыл табытта кетсін!) (Karakuş, 2023), қарғыс сөзінде табыт белгісі өлім ұғымын көрсетсе де, қызыл табыт ұғымы болымсыз, теріс бір жағдайда қайтыс болуын білдіреді. Қазақ тіліндегі *Қатын-бала шағаң шулап қалғыр!* қарғысына мағыналас келетін түрік тілінде *Karısı ele kalsın!* (Әйелі бөтенге қалсын!) (Кауа, 2001: 25) қарғыс сөзі кездеседі. Бұл қарғыс біреудің әйелін бөтен адамдарға қалдырып, оның отбасылық өмірі бұзылсын деген мағынаны білдіреді. Бұл қарғыс адамның отбасына нұқсан келсін деген ауыр

мағынаны меңзейді.

Шашың кесілсін! қарғысы бақытың кесілсін/ бақытқа барар жолың кесілсін! деген мағынада қолданылады және гендерлік сипатқа ие. Бұл қарғыс тек әйелдерге арналады. Қазақтарда шаштың сакралды мәні бар: оны жағуға, кез келген жерге тастауға, қоқысқа лақтыруға, үстіне басуға болмайды. Халық наным-сенімдеріне сәйкес, шаш – күш-қуаттың, бақыттың, амандықтың, табыстың және сәттіліктің белгісі. Шашты кесу – «жолыңды кесу, бақытыңнан айыру» дегенді білдіреді. Қыз балалардың шашын алғаш рет тек қырқынан шыққанда қияды. *Қара шашы жайылсын!* (Кеңесбаев, 2007: 181) қарғысы да әйелдер мен қыздарға арналады және «Туған-туыстарыңнан біреу қайтыс болсын!» деген мағынада қолданылады. Бұл сөз жақын адамынан – әкесінен, күйеуінен және т.б. айырылғанда әйелдердің шашын жайып жоқтау салтына байланысты шыққан. Осылайша, бұл қарғыстардағы метафоралық формалар қазақтың ерекше мәдени дәстүрлеріне негізделген, ал басқа тіл мен мәдениет өкілі мұны қосымша түсіндірмелер арқылы түсіне алады.

Түрік тілінде *Kavim kardaş senden nefret etsin!* (*Бауырларың сені жек көрсін!*) (Кауа, 2001: 25) қарғыс сөзі адамның ең жақын туыстары мен бауырлары оны жек көріп, араласпай кетсін, оны қорлауға немесе жек көруге айналсын деген қарғыс. Бұл адамның отбасынан, туыстарынан айырылып, жалғыз қалып, рухани және эмоционалдық түрде қиналуын тілейді.

Байлық, мал-мүлікке қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Кесте 4. – Байлық, мал-мүлікке қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Қазақша	Түрікше
Малың қырылғыр!	Aldıklarının hayrını görmeye.
Мал көрмегір!	Bir karaçula kalasın.
Сап болғыр!	Evin başına yıkılsın.
Топалаң болғыр!	Malın ellere kalsın.
Мәлік келгір!	Naneye muhtaç olasın.
Бықпырт тигір!	Ocağın batsın.
Қарасан келгір!	Karı karı dilenesin.
Кебенек келгір!	Karnın ekmek görmeye.
Көк шешек келгір!	Sokak sokak sürünsün.
Өрісінді өрт алғыр, жайлауыңды жау алғыр!	Ekmek aş bulamayasın.
Үйің күйгір!	Hevesin kursağında kalsın.
Қазаның қақ айырылғыр!	Kazancının hayrını görme.

4-кестеде көрсетілген қазақ және түрік тілдеріндегі мал-мүлікке, байлыққа қатысты айтылатын қарғыс сөздердің ұқсастықтарымен қоса, ерекшеліктерінің де бар екенін байқауға болады. Қазақ халқының күнделікті өмір салты көбіне малмен байланысты болғандықтан, малмен қарғану, малды қарғау түрлері жиі кездесетіні анық. Жоғарыда көрсетілген қазақ тіліндегі *Малың қырылғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 214), *Мал көрмегір!* (Кеңесбаев, 2007: 213), *Өрісінді өрт алғыр, жайлауыңды жау алғыр!* (Кеңесбаев, 2007: 241) қарғыс сөздері де соның дәлелі бола алады. Сондай-ақ, *Сап болғыр!*, *Топалаң болғыр!*, *Мәлік келгір!*, (Кеңесбаев, 2007: 228), *Бықпырт тигір!* (Кеңесбаев, 2007: 304), *Қарасан келгір!* (Кеңесбаев, 2007: 181), *Кебенек келгір!*, *Көк шешек келгір!* (Кеңесбаев, 2007: 150) қарғыстарында да малға келетін әртүрлі аурулармен қарғанудың түрлі нұсқалары байқаймыз.

Түрік тілінде кездесетін байлыққа қарғыс сөздер көбіне жоқшылықтың, кедейліктің келуін тілейтін мағынада кездеседі. Жоғарыдағы кестеде көрсетілген мысалдарға назар аударсақ, *Karı karı dilenesin!* (*Есік аралап қайыр тіле!*), *Karnın ekmek görmeye!* (*Қарның нан (тоқтық) көрмесін!*), *Sokak sokak sürünsün!* (*Көше қаңғып қалғыр!*), *Ekmek aş bulamayasın!*

(*Han tannay қалғыр!*), *Hevesin kursağında kalsın!* (*Арманың ішіңде қалсын!*), *Naneye muhtaç olasin!* (*Тамаққа зар болғыр!*) (Қауа, 2001: 26) қарғыс сөздері адамның материалды қиындыққа тап болып, жоқшылық көруін тілеу мақсатында айтылатын қарғыстар.

Сонымен қатар, *Aldıklarının hayrını görmeye!* (*Алғаныңның қайырын көрме*), *Kazancının hayrını görme!* (*Тапқан табысыңның қайырын көрме!*) (Қауа, 2001: 26) қарғыс сөздері адамға тапқан табысы мен алған игіліктерінің қайырын көрмеуін, одан еш жақсылық таппауын тілейді. *Evin başına yıkılsın!* (*Үйің басыңа құлағыр!*) (Қауа, 2001: 26) - адамның үйі құлап, баспанасынан айырылып, өмірі қиратылсын деген мағынада айтылады. *Malın ellere kalsın!* (*Малың бөтенге қалсын!*) (Қауа, 2001: 26) қарғысы адамның байлығы, дүние-мүлкі өзіне емес, бөтен адамдарға тиіп, өзі бәрінен айырылып қалсын деген тілектегі қарғыс.

Бұл қарғыстардың барлығы адамның өмірінде ауыр қиындықтарға тап болып, қиналуын тілейді, сондықтан олар өте қатал және терең эмоционалдық мәнге ие.

Апат, қайғы-қасіретке қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Кесте 5. – Апат, бәле, қайғы-қасіретке қатысты айтылатын қарғыс сөздер

Қазақша	Түрікше
Екі дүниеден қызық көрмегір!	İki cihanda yüzün gülmesin!
Бағың ашылмасын!	İki cihanda burnu sürünsün!
Жетпегір!	Muradın yanında kalsın!
Құлқыны құрсын!	Açgözlülüğün batsın!

Апат пен қайғы-қасіретке қатысты айтылатын қарғыс сөздер адамға осы дүниеде не болмаса екі дүниеде де басына бәлекет келіп, қайғы-қасіретке ұшырауын тілеу мақсатымен айтылады. Қазақ тілінде *Екі дүниеден қызық көрмегір!*, *Бағың ашылмасын!* (Кеңесбаев, 2007: 228) қарғыстары адамға екі дүниенің қиындығын көріп, қайғы қасірет шегуді тілейтін адамның айтатын қарғысы. Түрік тілінде бұл қарғыстардың балама мағынасы ретінде *İki cihanda yüzün gülmesin!* (*Екі дүниеде де жүзің күлмесін!*), *İki cihanda burnu sürünsün!* («*Екі дүниеде қор болсын!*») деген қарғыс сөздері кездеседі. *Жетпегір!* (Кеңесбаев, 2007: 207), қарғыс сөзі мен *Muradın yanında kalsın!* (Қауа, 2001: 26) (*Арманың жарты жолда қалсын!*) қарғысы мағыналас, Екі қарғыс та адамның тілектері мен мақсаттарына жете алмауын, өмірінде сәтсіздікке ұшырауын тілейді. Ал, *Құлқыны құрсын!* (Кеңесбаев, 2007: 226) және *Açgözlülüğün batsın* (*Ашкөздігің батсын!*) (Қауа, 2001: 26) қарғыстары екі тілде де адамның тойымсыздығын, өзімшілдігін айыптап, соның кесірінен оның өміріне қиындық келсін деген мағынада қолданылады.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу нәтижелері бойынша, түрік және қазақ тілдеріндегі қарғыс сөздерінің семантикалық талдауы бірнеше маңызды тұжырымдарға әкелді. Ең алдымен, қарғыс сөздерінің екі тілде де терең тарихи және мәдени маңызы бар екені анықталды. Бұл сөздер тек тұрмыстық немесе агрессивті қарым-қатынас құралы емес, сонымен бірге халықтың дүниетанымының, моральдық құндылықтарының және әлеуметтік нормаларының айқын көрінісі болып табылады.

Зерттеу барысында түрік және қазақ қарғыс сөздері арасында мазмұндық және эмоционалдық тұрғыдан айтарлықтай ұқсастықтар анықталды. Екі тілде де қарғыс сөздері көбінесе адамға зиян немесе қиындық келтіруге бағытталған, бірақ олардың қолданылу аясы мен контексттері әртүрлі мәдени ерекшеліктермен сипатталатыны байқалды. Сонымен бірге, екі тілде де қарғыс сөздерінің діни және рухани құндылықтармен, табиғат және әлеуметтік нормалармен тығыз байланысы бар.

Зерттеу нәтижесінде кейбір қарғыс сөздерінің екі тілде бірдей қолданылатыны анықталды, ал кейбір қарғыстардың түркі және қазақ тілдерінде әртүрлі түрде айтылса да, мағыналары ұқсас болып келеді. Бұл құбылыс екі халықтың мәдениеттері мен дүниетанымдарының ұқсастығын көрсетумен қатар, әр тілдің өзіндік ерекшеліктерін айқындайды. Яғни, мәдениетаралық ортақтықтар болғанымен, әр халықтың тілінде өзіне тән ерекшеліктердің сақталып қалғаны байқалады. Бұл тілдердің даму барысындағы тарихи, әлеуметтік және мәдени ықпалдардың әртүрлілігін көрсетеді, сонымен қатар қарғыс сөздерінің қолдануындағы ұлттық айрықша реңктерді айқындайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, түрік және қазақ тілдеріндегі қарғыс сөздерінің семантикалық талдауы олардың мәдени-тарихи және тілдік ерекшеліктеріне негізделген ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсетеді. Зерттеу барысында анықталғандай, екі тілде де қарғыс сөздері адамның көңіл-күйі мен эмоциялық күйін білдірудің ерекше тәсілі болып табылады. Сонымен қатар, олардың қолданыс аясы көбіне қоғамдық қатынастармен, моральдық-этикалық нормалармен байланысты.

Қазақ және түрік тілдеріндегі қарғыс сөздерінің көпшілігі ортақ түркілік тамырларға ие, бұл тілдер арасында тарихи байланыстардың бар екенін дәлелдейді. Сонымен бірге, қазақ тіліндегі қарғыс сөздері көбіне бейнелі сипатқа ие болып, кең метафоралар мен салыстыруларды қамтиды, ал түрік тіліндегі қарғыстар нақтырақ, көбіне прагматикалық бағытталған деп тұжырымдаймыз.

Жалпы алғанда, қарғыс сөздері тілдің эмоционалдық қуатының бір көрінісі ретінде тілдік ұжымның рухани және мәдени болмысын айқындайды. Түркі тілдерінде қарғыс сөздерінің мазмұны терең философиялық, моральдық-этикалық және әлеуметтік мән-мағынаға ие болып, оларды зерттеу тілдік қазынамыздың байлығын танып-білуге, мәдениетаралық қатынастарды тереңірек түсінуге жол ашады.

Әдебиеттер:

- Бизақов, 2007 – *Бизақов С.* Көңіл-күй лебіздерін білдіретін сөз орамдары. Алматы: Самара-Принт, 2007. 308 б.
- Болғанбаев, 1988 – *Болғанбаев Ә.* Қазақ тіліндегі алғыс және қарғыс мәнді тұрақты тіркестер. Алматы: Мектеп, 1988. 147 б.
- Бопайұлы, 2003 – *Бопайұлы Б.* Қазақтың алғыстары мен қарғыстары. Алматы: Бастау, 2003. 112 б.
- Досмұхамедұлы, 1991 – *Досмұхамедұлы Х.* Аламан. Алматы: Ана тілі, 1991. 176 б.
- Кенжеахметұлы, 2005 – *Кенжеахметұлы С.* Жеті қазына (Бірінші кітап). Көпшілік оқырманға арналған. Алматы: Ана тілі, 2005. 136 б.
- Кеңесбаев, 2007 – *Кеңесбаев I.K.* Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Алматы: Қазақпарат, 2007. 356 б.
- Karakuş, 2023 – *Karakuş Y.* Anadolu sahası Türk halk hikayelerind dua ve beddua motifi. Yüksek lisans tezi. Gaziantep, 2023.175 s.
- Kaya, 1997 – *Kaya D.* Dualar ve Beddualar // *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi.*1997. № 4. S. 99-121.
- Kaya, 2001 – *Kaya, D.* Folklorumuzda beddua geleneği ve Türk halk şiirinde beddua / Doğan Kaya; inceleuen: Ahmet Edip Uysal, Feyzi Halıcı. Ankara: AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2001. 281 s.
- Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. 5 том. Алматы, 1998.
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3-том. Алматы: Слон DPS, 2012. 736 б.

Қашқари, 1997 – *Қашқари М.* Түрік тілінің сөздігі (Диуани лұғат-ит-түрік): 3 томдық шығармалар жинағы / Қазақ тіліне аударған А. Егеубай. Алматы: Хант, 1997. 590 б.

Нұрмағамбетов, 1994 – *Нұрмағамбетов Ә.* Бес жүз бес сөз. Алматы: Рауан, 1994. 304 б.

Түрік тілі сөздігі. [Электронды ресурс]. URL: <https://sozluk.gov.tr/> (қараған күні: 20.10.2024).

Уразаева, 2010 – *Уразаева К.* Имя по приметам // Диапазон. [Электронды ресурс] URL: <https://azh.kz/ru/news/view/4988> (қараған күні: 21.10.2024).

References:

Bizakov, 2007 – *Bizakov S.* Konil-kuj lebizderin bildiretin soz oramday [Expressions of Mood]. Almaty: Samara-Print, 2007. 308 p. (in Kaz.).

Bolganbayev, 1988 – *Bolganbayev A.* Qazaq titlindegi algys zhane qargys mandi turaqty tirkester [Expressions of Blessing and Curse in the Kazakh Language]. Almaty: Mektep, 1988. 147 p. (in Kaz.).

Bopaiuly, 2003 – *Bopaiuly B.* Qazaqtyn algystary men qargystary [Kazakh Blessings and Curses]. Almaty: Bastau, 2003. 112 p. (in Kaz.).

Dosmukhameduly, 1991 – *Dosmukhameduly H.* Alaman [Alaman]. Almaty: Ana Tili, 1991. 176 p. (in Kaz.).

Kenzheakhmetuly, 2005 – *Kenzheakhmetuly S.* Zheti qazyna (Birinshi kitap). Kopshilik oqyrmanga arналған [Seven Treasures (First book)]. For General Readers. Almaty: Ana Tili LLP [Native Language LLP], 2005. 136 p. (in Kaz.).

Kenesbayev, 2007 – *Kenesbayev I.K.* Qazaq tilinin frazeologiyaliq sozdigi [Phraseological Dictionary of the Kazakh Language]. Almaty: Kazakhparat [Kazinform], 2007. 356 p. (in Kaz.).

Karakuş, 2023 – *Karakuş Y.* The Motif of Prayer and Curse in Turkish Folk Tales from the Anatolian Region. Master's Thesis. Gaziantep, 2023. 175 p. (in Tur).

Kashgari, 1997 – *Kashgari M.* Turik tilinin sozdigi. (Diуani lugat-it turik): 3 tomdyq shygarmalar zhinagy / Qazaq tiline audargan A. Egeubaj [Dictionary of the Turkish Language (Divan-i Lughat-it-Turk): Collection of Works in 3 Volumes / Translated into Kazakh by A. Egeubay]. Almaty: Khant, 1997. 590 p. (in Kaz.).

Kaya, 1997 – *Kaya D.* Prayers and Curses // Journal of Turkish Studies Research. 1997. № 4. S. 99-121. (in Tur).

Kaya, 2001 – *Kaya D.* The Tradition of Cursing in Our Folklore and Curses in Turkish Folk Poetry / Doğan Kaya; reviewed by: Ahmet Edip Uysal, Feyzi Halıcı. Ankara: AKDITYK Atatürk Cultural Center, 2001. S. 281. (in Tur).

Qazaqstan ulttyq enciklopediyasy. 5 tom [National Encyclopedia of Kazakhstan. Volume 5]. Almaty, 1998. (in Kaz).

Qazaqtyn etnografiyaliq kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturlu zhuyesi. Encyklopediya. 3-tom. [Traditional System of Ethnographic Categories, Concepts, and Terms of the Kazakh People. Encyclopedia. Volume 3.]. Almaty: Slon DPS, 2012. 736 p. (in Kaz).

Nurmagambetov, 1994 – *Nurmagambetov A.* Bes zhuz bes soz. [Five hundred and five words]. Almaty: Rauan, 1994. 304 p. (in Kaz).

Turkish Language Dictionary. [Electronic resource] URL: <https://sozluk.gov.tr/> (accessed on: 20.10.2024). (in Tur).

Urazaeva, 2010 – *Urazaeva K.* Imya po primetam // Diapazon [Names by Omens // Scope]. [Electronic resource] URL: <https://azh.kz/ru/news/view/4988> (accessed on: 21.10.2024). (in Rus.). 2010.

¹Дулаева Э.З. ²Сыздықова А. А. ³Мукажанова А.М.

^{1,2}Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Казахстан

E-mail: ¹elnara1981dulayeva@mail.ru, ²syzdykova@mail.ru,³
mukazhanova.aray@gmail.com

ОБРАЗНОСТЬ В КАЗАХСКИХ И ТУРЕЦКИХ УСТОЙЧИВЫХ ФОРМАХ ПРОКЛЯТИЙ КАК ЭКСПРЕССИВНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СРЕДСТВО В РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

Аннотация. Проклятие является одной из древнейших и уникальных жанров тюркской культуры. Оно основано на вере в силу слова, то есть на убеждении, что человеку, подвергшемуся проклятию, может быть причинен вред при помощи мистических сил. Так как проклятия основаны на общей культурной памяти, они отражают мировосприятие и образ жизни наций, а также их мышление и характер. В связи с этим данные речевые акты зависят от традиций и моральных ценностей различных обществ. Они имеют отношение к историческим, мифологическим и религиозным истинам, поэтому входят в сферу культурной лингвистики, изучающей проявления культурных элементов и социальной памяти в языке, таким образом их изучение на современном этапе развития лингвистики и является *новизной* данного исследования. Основной целью статьи является анализ проклятий в казахском и турецком языках, их сходства и различия. Кроме того, проводится их классификация на группы в зависимости от их значений и культурно-языковых особенностей. Для её реализации использовались *методы* лингвокультурологического анализа лингвистических фактов, а также элементы коммуникативного, сравнительно-сопоставительного и семантического анализа. Для достижения цели были поставлены следующие задачи: проанализировать 66 проклятий в казахском языке и 63 проклятия в турецком языке, классифицировать по цели и значению выражений, провести сравнение казахских и турецких проклятий, выявить их сходства и отличия. *Результаты*, изложенные в статье, материал позволил авторам сделать вывод, что большинство проклятий в казахском и турецком языках имеют общие тюркские корни, что доказывает наличие исторических связей между языками. В то же время авторы приходят к выводу, что проклятия в казахском языке часто имеют образный характер, содержат широкие метафоры и сравнения, а формы проклятия в турецком языке более конкретны и зачастую прагматично ориентированы.

Ключевые слова: проклятия, проклятия связанные со смертью, проклятия связанные с болезнями, турецкие проклятия, сравнительный анализ.

¹Dulayeva E.Z. ²Syzdykova A. ³Mukazhanova A.M.

^{1,2}al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan

³Kazakh-American free university, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

E-mail: ¹elnara1981dulayeva@mail.ru, ²syzdykova@mail.ru,³
mukazhanova.aray@gmail.com

THE IMAGERY OF CURSES IN KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES AS AN EXPRESSIVE-EMOTIONAL MEANS IN CONVERSATIONAL SPEECH

Abstract. A curse is one of the oldest and unique genres of Turkic culture. It is based on the belief in the power of words, specifically the conviction that a person who is cursed can be harmed by mystical forces. Since curses are rooted in common cultural memory, they reflect the worldview and way of life of nations, as well as their thinking and character. As a result, these speech acts are influenced by the traditions and moral values of different societies. They relate to historical, mythological, and religious truths, thus falling within the realm of cultural linguistics, which studies the manifestations of cultural elements and social memory in language. Thus, their study at the

present stage of development of linguistics is the novelty of this research. The main aim of this article is to analyze curses in Kazakh and Turkish languages, examining their similarities and differences. Additionally, a classification of curses is provided based on their meanings and cultural-linguistic features. To implement it, methods of linguacultural analysis of linguistic facts were used, as well as elements of communicative, comparative and semantic analysis. To achieve the goal, the following tasks were set: analyze 66 curses in the Kazakh language and 63 curses in the Turkish language, classify by purpose and meaning of expressions, compare Kazakh and Turkish curses, identify their similarities and differences. The results presented in the article, the material allowed the authors to conclude that most curses in the Kazakh and Turkish languages have common Turkic roots, which proves the presence of historical connections between the languages. At the same time, the authors come to the conclusion that curses in the Kazakh language are often figurative in nature, containing broad metaphors and comparisons, while the forms of curses in the Turkish language are more specific and often pragmatically oriented.

Keywords: curses, curses related to death, curses related to diseases, Turkish curses, comparative analysis.

Авторлар туралы мәлімет:

Дулаева Эльнара Зильпикаровна, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Сыздықова Айнұр, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты, Алматы, Қазақстан.

Мукажанова Арай Мейрамбаевна, Қазақстан-Американдық еркін университетінің аға оқытушысы, Өскемен, Қазақстан.

Информация об авторах:

Дулаева Эльнара Зильпикаровна, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Сыздықова Айнұр, магистрант Казахского национального университета имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Мукажанова Арай Мейрамбаевна, старший преподаватель Казахстанско-Американского свободного университета, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Information about authors:

Dulayeva Elnara Zilpikarovna, Senior Lecturer at al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan.

Syzdykova Ainur, master's student at al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan.

Mukazhanova Aray Meirambayevna, Senior Lecturer at Kazakh-American free university, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan